

Słowiańskie bibliografie literackie jako wyzwanie w dobie cyfrowej

Historyk literatury ogarnia obszar nauk w ich rozwoju dziejowym, naukowym i etnograficznym, badając je krytycznie; bibliograf idąc za postępem umiejętności, w tychże kierunkach, nie wyprowadza zasad ogólnych, lecz przyjmuje pewniki podane przez dzieje literatury i według nich grupuje dzieła rozpatrywane.

Literatura uogólnia, bibliograf wchodzi w szczegóły; pierwsza jest pszczołką przerabiającą słodycz kwiatu na miód, druga mrówką pracującą, znoszącą materiał nieobrobiony.

Karol Estreicher, „O bibliografii. Przemówienie
w Szkole Głównej w Warszawie,
miane dnia 22 marca 1865 r.,
przy rozpoczęciu wykładu tej umiejętności”, s. 5.
Źródło: <https://tinyurl.com/2u2xtvjh>

Najnowszy numer czasopisma „Poznańskie Studia Slawistyczne” poświęcamy tematyce słowiańskich bibliografii literackich, a w szczególności ich położeniu w coraz bardziej cyfryzującym się naukowym świecie. Bibliografia literacka jako jedna z dyscyplin humanistyki stoi dzisiaj – podobnie jak językoznawstwo i literaturoznawstwo – na rozdrożu. Ten stan rzeczy jest oczywistym skutkiem powszechnej cyfryzacji, która stawia humanistycznych dokumentalistów przed wyzwaniem uprawiania nauki kształtowanej przez informatyczną rewolucję. Szybki rozwój narzędzi cyfrowych oraz sztucznej inteligencji wywołuje potrzebę wnikliwej obserwacji zmian zachodzących w obszarze opracowywania i udostępniania bibliografii literackich oraz metadanych bibliograficznych. Artykuły opublikowane w numerze, który oddajemy do Państwa rąk, potwierdzają, że zagadnienie bibliografii literackich umożliwia

podjęcie refleksji nad szerokim spektrum problemów badawczych zarówno w perspektywie synchronicznej, jak i diachronicznej. Bibliografie literackie w zaproponowanym tutaj ujęciu ujawniają potencjał kształtowania krajobrazu współczesnych nauk humanistycznych, ze szczególnym uwzględnieniem literaturoznawstwa, wymagającego od badaczy z różnych krajów słowiańskich wzięcia pod uwagę specyficznych warunkowań rozwoju ich literatur narodowych. Mówiąc w tym kontekście o bibliografiach literackich, mamy na myśli tworzenie zestawień publikacji (kodeksowych i cyfrowych) zarówno piśmiennictwa (czy szerzej: tekstów kultury), jak i poświęconych mu badań będących dziełem humanistów: językoznawców, literaturoznawców, historyków, historyków sztuki, kulturoznawców, uczonych uprawiających nauki społeczne, teologiczne etc. Cyfrowa zmiana paradygmatu uprawiania nauki, a szczególnie badań, których sednem jest operowanie dużymi zbiorami danych, stwarza naszym zdaniem niepowtarzalną okazję do podjęcia dwutorowej refleksji. Po pierwsze, nad rolą i kondycją bibliografii literackiej oraz szerzej – nad metodologiami i praktykami bibliograficznymi w dobie cyfrowych wyzwań. Po wtóre, nad dokonaniem, współczesnymi realizacjami i projektowanymi badaniami bibliograficznymi prowadzonymi przez filologów i filolożki z krajów należących do Słowiańszczyzny (zachodniej i wschodniej, północnej i południowej). W tym duchu prezentujemy poniżej przegląd artykułów bibliograficznego numeru „Poznańskich Studiów Sławistycznych”.

Kompleksowy ogląd bibliografii zawartości „Rocznika Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza” przynosi artykuł autorstwa Aleksandry Błasińskiej (Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk). Badaczka omówiła opracowanie bibliograficzne czasopisma w dwóch okresach jego działalności, w latach 1966–2007 oraz 2008–2025. „Rocznik”, będący kontynuacją „Pamiętnika Towarzystwa im. Adama Mickiewicza”, podtrzymywał XIX-wieczną tradycję badań literaturoznawczych oraz krytyki literackiej, wywodzących się i nawiązujących bezpośrednio do twórczości i recepcji dzieła Adama Mickiewicza. Wyodrębnienie części drugiej odzwierciedla zmiany strukturalne, które miały wpływ na funkcjonowanie czasopisma, wyrażone m.in. w zmianie tytułu na „Wiek XIX. Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza”, sygnalizującej poszerzenie jego zakresu tematycznego w kierunku

badan XIX-wiecznej kultury i literatury polskiej. Błasińska skupia się na szczegółowym opracowaniu bibliograficznym działu *Artykuły i rozprawy*, włącznie z opisem zastosowanej metody opracowania bibliograficznego.

Zofia Dambek-Giallelis we współpracy z Elżbietą Lijewską (obie badaczki z Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) w swoim artykule prezentują stan badań nad obecnością twórczości Cypriana Kamila Norwida w XIX-wiecznych opracowaniach bibliograficznych. Badaczki śledzą powolny proces przenikania dzieła Norwida do świadomości polskich czytelników, krytyków oraz badaczy literatury obejmujący jego nieobecność na rynku księgarskim jeszcze w połowie stulecia, aż po pierwsze uwzględnienia w miesięczniku *Bibliografia Polska* wydawanym przez wydawnictwo Brockhaus oraz w *Bibliografii Polskiej* Karola Estreichera. Rezultaty kwerendy katalogów księgarskich oraz XIX-wiecznych bibliografii umożliwiają lepsze zrozumienie powolnego powrotu twórczości Norwida do ojczystego obiegu literackiego oraz jej późniejszy czytelniczy i badawczy renesans.

Wgląd w proces cenzurowania czeskich opracowań bibliograficznych po roku 1945 przynosi artykuł Anny Gnot z Instytutu Literatury Czeskiej Akademii Nauk Republiki Czeskiej. Badaczka i bibliografka, wykorzystując narzędzia analityczne zaproponowane przez autorów monografii *W interesie publicznym: cenzura i społeczne regulacje literatury w nowoczesnej kulturze czeskiej 1749–2014* (*V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*) oraz korzystając z dostępnych materiałów archiwalnych, identyfikuje ingerencje cenzorskie w opracowaniach bibliograficznych powstających w głównej mierze w dziale bibliograficznym jej macierzystego Instytutu w drugiej połowie XX wieku. Szczegółowej analizie w tym kontekście poddane są trzy etapy recepcji działalności bibliograficznej w Czechosłowacji: założenie działu Czeskiej bibliografii literackiej (lata 40.), porównanie bibliografii będących uzupełnieniem wydawanych w latach 50. opracowań historii literatury czeskiej oraz jubileuszowe wydanie bibliografii twórczości Jaroslava Haška z 1983 roku.

Tea Rogić Musa reprezentująca Zakład Leksykograficzny Mirosława Krleży w Zagrzebiu przedstawia selektywną bibliografię artykułów o tematyce polskiej opracowaną na podstawie kwerend z chorwackich i jugosłowiańskich czasopism od drugiej połowy XIX wieku do roku

1945. Bibliografia w mniejszym stopniu uwzględnia również czasopiśma z Serbii oraz Bośni i Hercegowiny. Badaczka przy zestawianiu bibliografii oparła się na katalogu przedmiotowym tworzonym w jej macierzystej jednostce. Zakres opracowania obejmuje literaturę, politykę, życie publiczne oraz kulturę. Rogić Musa dokonuje krytycznej rewizji opracowanego materiału, który w znacznej części został zgromadzony już w latach 50. XX wieku, oraz określa jego współczesną przydatność w badaniach polsko-chorwackich związków kulturowych i społecznych oraz do prowadzenia szeroko zakrojonych badań slawistycznych.

Retrospektywną bibliografię artykułów literackich i kulturalnych pochodzących z polskich i europejskich czasopism i publikacji zbiorowych prezentuje Marcin Rosołowski. Poza opracowaniem polskiej produkcji czasopiśmienniczej we wskazanym zakresie badacz oferuje wgląd do periodyków z Niemiec, byłej Jugosławii, Węgier oraz Wielkiej Brytanii. Rosołowski wychodził z wcześniejszych doświadczeń zyskanych podczas prac nad *Bibliografią zawartości czasopism warszawskich 1795–1831*, włącznie z podjęciem się refleksji na temat znaczenia tego typu opracowań bibliograficznych w kontekście badań literaturoznawczych i kulturologicznych oraz współczesnych wyzwań, które przynoszą.

Wacław Walecki oraz Stanisław Siess-Krzyszkowski z Katedry Literatury Staropolskiej oraz Centrum Badawczego Bibliografii Polskiej Estreicherów Uniwersytetu Jagiellońskiego prezentują obecny stan cyfrowego opracowania retrospektywnej bibliografii polskiej tzw. Bibliografii Estreichera. Autorzy rozbudowują swój artykuł o metodologiczny kontekst opracowania bibliografii retrospektywnych jako publikacji specjalistycznych (uwzględnienie realiów historycznych, geograficznych, językowych, terminologicznych etc.). W dalszej kolejności oferują szczegółowy wgląd w metody pracy Centrum Badawczego, które reprezentują, obejmujące kontynuację prac bibliograficznych, zagraniczne kwerendy, działalność szkoleniową oraz stopniową digitalizację zasobów. Ostatnia ze wspomnianych aktywności obejmuje czynności związane z funkcjonowaniem Elektronicznej Bazy Bibliografii Estreichera (EBBE), różnorodne możliwości wyszukiwania w niej informacji (wraz z podaniem praktycznych przykładów) oraz plany przyszłego rozwoju projektu, czyli dopracowanie kryteriów wyszukiwania oraz uzupełnienie bazy o kolejne katalogi.

Przegląd współczesnej działalności infrastruktury badawczej Czeskiej Bibliografii Literackiej (Česká literární bibliografie) przynosi artykuł zatytułowany *Czech Literary Bibliography 2025: Research Infrastructure in the Era of Digital Humanities*. Autorzy artykułu Kateřina Zajíčková i Vojtěch Malínek, który jest jednocześnie koordynatorem bibliograficznej infrastruktury działającej przy Instytucie Literatury Czeskiej, prezentują jej działalność oraz wpływ na rozwój czeskiego literaturoznawstwa i humanistyki cyfrowej. W głównej mierze artykuł koncentruje się na przedstawieniu kluczowych aktywności infrastruktury badawczej: współpracy międzynarodowej, metod zarządzania danymi bibliograficznymi, innowacji metodologicznych w kontekście aktualnych wytycznych dotyczących otwartej nauki (Open Science) oraz potencjalnych kierunków dalszego rozwoju na poziomie narodowym i europejskim.

Tematu przemian działalności bibliograficznej w świecie cyfrowym podjęła się w swoim artykule Karolina Przysiecka z Pracowni Bibliografii Bieżącej Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. Badaczka i autorka monografii *Od druku do bazy danych. Polska Bibliografia Literacka w procesie jej remediacji i ewolucji literaturoznawstwa polskiego* zaprezentowała swoje obserwacje dotyczące przemian wykorzystywanych w opracowaniach, wzajemnych relacji między literaturoznawstwem cyfrowym a praktyką bibliograficzną oraz wyzwań związanych z prezentacją działalności naukowej i literackiej w środowisku cyfrowym.

Wspólnym mianownikiem tych zagadnień jest ich ścisły związek z podstawowymi obszarami działalności Polskiej Bibliografii Literackiej. Autorka uzyskała unikatową możliwość obserwowania konfrontacji blisko 80-letniej tradycji pracy dokumentalistycznej i bibliograficznej z nowoczesnymi narzędziami cyfrowymi, zmieniającymi się rozwiązaniami prawnymi czy potrzebą reagowania na dynamicznie ewoluujące zapotrzebowanie społeczne.

Autorski kolektyw z Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk oraz Uniwersytetu Warszawskiego w składzie: Tomasz Umerle, Patryk Hubar-Kołodziejczyk, Katarzyna Jarzyńska, Renata Rokicka oraz Cezary Rosiński, przygotował artykuł pod tytułem *Analysing and Tracking Digital Transformation in the Humanities through Software Mentions Detection*. Celem artykułu jest obserwacja przemian współczesnej humanistyki związanych z jej coraz bardziej zaawansowaną cyfryzacją.

Autorzy i autorki analizują, jak stopniowo wykorzystanie oprogramowania oraz narzędzi cyfrowych jest awizowane w abstraktach artykułów naukowych z dziedziny humanistyki. W celu przeprowadzenia analizy grupa badawcza wykorzystała aplikację Soficite i zgromadziła metadane artykułów naukowych publikowanych w czasopismach z zakresu literaturoznawstwa i językoznawstwa, oraz humanistyki cyfrowej. Mimo że przeprowadzone badania ujawniły tendencję wzrostową umieszczania informacji o zakresie wykorzystanego oprogramowania w abstraktach artykułów naukowych potwierdzają również, iż nie jest to w dalszym ciągu rodzaj parateksu, który przynosi kompleksową informację w rzeczonym zakresie. Automatyczne wyszukiwanie danych, choć użyteczne w tradycyjnych dyscyplinach humanistycznych i coraz częściej implementowane przez infrastruktury badawcze w dyscyplinarnych bazach danych, pozostaje operacją niewystarczającą, jeśli nie jest wsparte przez weryfikację wyników podjętych wyszukiwań.

Autorski tandem Irina Budimir (Uniwersytet w Mostarze) i Fra Ante Marić (Biblioteka klasztoru franciszkanów w Mostarze) podjął tematykę polsko-chorwackich kontaktów językowych na przykładzie działalności chorwackiego franciszkanina Didaka Buricia. Autorzy śledzą trajektorie uniwersyteckiej edukacji chorwackich franciszkanów, kształcących się na początku XX wieku w europejskich ośrodkach uniwersyteckich. Burić jako absolwent polskich uniwersytetów w Krakowie oraz we Lwowie i przyszły autor chorwacko-polskiego słownika stanowi w tym kontekście postać wyróżniającą się i godną uwagi badawczej jako pedagog, leksykograf oraz językoznawca. Dlatego też przedmiotem pogłębionego zainteresowania badaczy jest proces powstawania rzeczonego słownika (*Hrvatskosrpsko-poljski rječnik*) oraz rola Buricia jako mediatora pomiędzy polską i chorwacką kulturą w XX wieku.

Próbę prezentacji teoretycznych oraz metodologicznych podstaw opracowania słownika referencyjnego antroponimicznej terminologii Brunona Schulza podejmuje artykuł Natalii Matoriny z Donbaskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego. Projekt słownika zakłada innowacyjne wykorzystanie metody analizy porównawczej autorskiego zasobu leksykalnego w językach polskim i ukraińskim, z uwzględnieniem tradycji literackiej obu narodów. Prezentowane przedsięwzięcie słownikowe oferuje możliwość badania nie tylko języka twórczości

samego pisarza, ale również dyskursu krytycznoliterackiej, literaturoznawczej oraz multidyscyplinarnej recepcji jego dzieła. Artykuł obejmuje również opis struktury poszczególnych haseł słownikowych z uwzględnieniem ich interaktywnych funkcji w ramach międzykulturowej komunikacji naukowej, których celem jest zwrócenie uwagi na jakościowy aspekt badań leksyki poszczególnych pisarzy oraz znaczenia procesu jej modelowania.

Danijela Marot Kiš z Uniwersytetu w Rijece pisze o powieści chorwackiego pisarza Draga Glamuzina *Trzy (Tri)* w kontekście transgresji tożsamości oraz semiotyki przestrzeni. Literaturoznawczyni w sposób krytyczny konfrontuje utwór literacki z koncepcjami transgresji w ujęciu Jacquesa Derridy oraz Georges'a Bataille'a i wykorzystuje je do analizy wpisanej w tytuł i treść utworu figury trójkąta erotycznego. Te rozważania badaczka umieszcza w szerszym kontekście badania przestrzeni dzieła literackiego oraz jej ulotnych i niestabilnych znaczeń, które generuje ona na polu teoretycznoliterackim w świetle koncepcji Patricka Calify i Nancy Duncan.

Bojan Minić z Uniwersytetu Czarnogóry w swoim artykule analizuje podobieństwa i różnice pomiędzy językami polskim i czarnogórskim z uwzględnieniem cech charakterystycznych czarnogórskich dialektów. Autor oferuje przegląd dotychczasowych badań deskryptywnych, dotyczących interesującego go zagadnienia na poziomie języka standardowego oraz jego dialektologicznych wariantów. Podobieństwa, które Minić identyfikuje, pomiędzy oboma językami znajdują się przede wszystkim na poziomie toponimów oraz języka potocznego, szczególnie jego bardziej archaicznych form, potwierdzających analogie w starszych warstwach obu języków. Porównawczy charakter artykułu stanowi punkt wyjścia do przyszłych pogłębionych analiz wspólnych struktur języków polskiego i czarnogórskiego.

Numer zamyka recenzja publikacji norweskiego slawisty Sveina Mønneslanda *Magična Crna Gora očima stranaca. / Magical Montenegro. Seen by Foreigners*, którą przygotował Bogusław Zieliński z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Trzydziesty numer naszego czasopisma stał się platformą do podjęcia refleksji nad tradycją, kondycją oraz przyszłością bibliografii literackich w aspekcie teoretycznym i praktycznym. Opublikowane artykuły oferują

przegląd stanu badań i praktyk bibliograficznych w krajach należących do wspólnoty słowiańskiej. W tym sensie spełnione zostało wyjściowe zamierzenie niniejszego numeru tematycznego oraz jego redaktorów, którym była kompleksowa refleksja na temat szeroko rozumianej bibliografii, traktowanej jako nieodzowna w pracy badawczej praktyka pomocnicza oraz jako samodzielna i autonomiczna dyscyplina naukowa. Zaoferowane ujęcia naukowe stanowią krok bliżej ku zrozumieniu problematyki konsolidacji działań dokumentalistów zajmujących się językami, piśmiennictwem i kulturą narodów słowiańskich, a w szczególności podejmujących prace nad bibliografiami różnego typu, w różnych gatunkach i za pomocą różnorodnych narzędzi zarówno tradycyjnych, jak i cyfrowych.

Jerzy Borowczyk, Anna Gnot